

ІСТОРИЧНІ ПЛАНИ ЛУЦЬКА ХVIII – ХІХ СТ. В АРХІВАХ ПЕТЕРБУРГА ТА МОСКВИ

Луцьк як одна з найвизначніших пам'яток містобудівного мистецтва України здавна привертала до себе увагу дослідників в різних пізнавальних аспектах – суспільно-історичному, географічному, урбаністичному, архітектурно-мистецькому тощо [1]. Небезпідставно це місто іноді визнається найстарішим на Волині [2], хоча з точки зору строгої історичної науки така атрибуція є скоріше умовною аніж достеменною. Відтак, аналіз містобудівної еволюції Луцька значною мірою залежить від з'ясування і унаочнення реальних топографічних ситуацій, котрі реально фіксуються на певному етапі історичного розвитку. Саме в ролі таких конкретних «сканів» і виступають старі фіксаційні (часом також проектно-фіксаційні) плани, вивчення яких дає можливість відслідковувати специфіку урбаністичного процесу.

Як і будь-яке інше історичне місто, Луцьк може розглядатися в якості цілісного об'єкту наукового зацікавлення. В цьому сенсі він має давню традицію і по праву обіймає поважне місце в історіографії України, а його архітектурно-містобудівна історія в свій час була навіть предметом спеціального дисертаційного дослідження [3]. Містобудівна спадщина Луцька органічною складовою увійшла також в більш ширші історико-містобудівні дисертаційні праці [4].

Незважаючи на свою давню історію, Луцьк тим не менш диспонує доволі обмеженим масивом картографічних першоджерел, котрі фіксують особливості його розпланувальної структури в минулому. Найстаріші відомі нам плани міста Луцька датуються кінцем ХVIII ст., тобто – від перших років входження Луцька до складу Російської імперії і пов'язаної з цим «інвентаризації» міст. В царській Росії на той час вже був накопичений достатній досвід такої діяльності під наглядом імператриці Катерини II. Починаючи від 1795 року, протягом доволі короткого часу практично всі повітові міста Волинської губернії отримали перші плани з фіксацією їх фактичного стану на момент укладання. В подальшому на основі цих планів в різні роки підіймалися спроби впорядкування їх забудови шляхом укладання проектних планів реконструктивного характеру. Однак більшість цих картографічних документів все ще залишаються малодоступними для широкого наукового загалу і знаходяться фактично поза науковим обігом.

Можна зауважити декілька причин такого становища. По-перше, картографічні джерела завжди нелегко надаються до типографського відтворення в рамках звичних друкарських форматів через значні фізичні габарити і, як наслідок, через пов'язану з цим надзвичайну інформативну насиченість, котра легко втрачається при друкуванні зменшених копій.

По-друге, плани міст як особливий різновид картографічної документації, на відміну від географічних першоджерел, сформувалися значно пізніше в історичному вимірі загалом і в Східній Європі зокрема. Для Волині це означає по суті те, що під час перебування волинських земель в складі першої Речі Посполитої містобудівна картографія представлена лише поодинокими документами, що зумовлювалося головним чином відсутністю мотивації з боку владних інституцій. Окремі документи з'являлися майже виключно з приватних ініціатив, до того ж до нашого часу уцілів лише незначний їх відсоток [5]. Регулярне ж укладання планів волинських міст на ґрунті цілеспрямованої державної політики розпочалося лише з початком російського правління.

По-третє, слід відзначити той об'єктивний факт, що переважна більшість автентичних картографічних документів зазначеного періоду стосовно Луцька зберігається поза межами України, головним чином в архівних та музейних фондах Москви та Санкт-Петербургу. Доступ до цих документів після розпаду СРСР помітно ускладнився.

За таких обставин видається доцільним більш-менш систематизований аналіз планів Луцька, створених від кінця ХVIII до початку ХХ ст. Мова йде переважно про ті плани, які відклялися в фондах двох російських архівів – в Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі (колишній Центральний державний архів СРСР). З переважною більшістю цих документів автору довелося ознайомитися *de visu* – чи то з оригіналами, чи то з фотокопіями, якщо доступ до оригіналів був неможливим в силу формальних обмежень. Звичайно, при цьому не можна не можна обійти увагою також дуже цікаву збірку планів Луцька, що зберігаються в іншому архівосховищі – в Російському державному військово-історичному архіві у Москві. Раніше автор мав нагоду опублікувати короткий опис його фондів, хоча і в значно ширшому контексті [6].

Видається прикрою та обставина, що цей дуже інформативний масив стародавніх панів Луцька

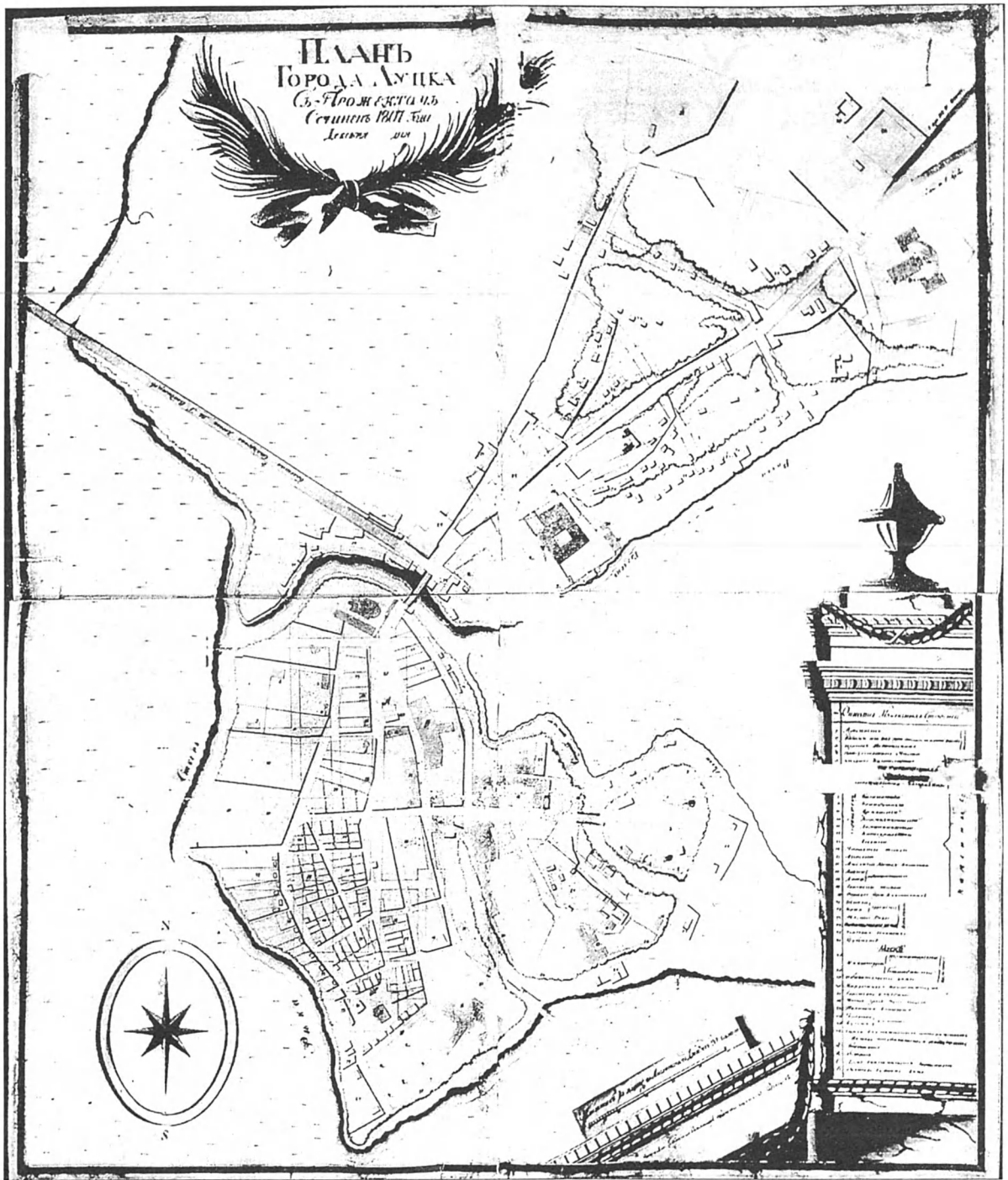

Рис 3. «План города Луцка с проектом». 1807 р. з фондів РДІА.

в переважній своїй частині не введено до повноцінного наукового обігу, тобто не опубліковано у формі, придатній для глибшого вивчення. В працях різних дослідників часто можна зустріти посилання на ці документи, однак нам не відомі, на жаль, спроби їх систематичного розгляду. Тобто автентична старовинна картографія як важлива передумова пізнавального процесу досить обмежено долучена до урбаністичної історіографії Луцька.

В збірці РДІА найстаріший фіксаційний план міста представлений в складі «Атласа Волинської губернії», що зберігається у фонді Межевого депар-

таменту Сенату [7]. Цей картографічний компендіум не має точного датування, тому в архівному описі його віднесено до кінця XVIII ст. Однак, цілком очевидно, що він був створений невдовзі після відомого указу імператриці [8] як документ, що мав на меті продемонструвати топографічні особливості найбільших міських поселень в регіоні, щойно приєднаному до Росії після другого та третього поділів Польщі. Більше того, в цьому контексті можна вважати, що саме цей примірник плану серед багатьох подібних хронологічно є найпершим, оскільки не підлягає сумніву його

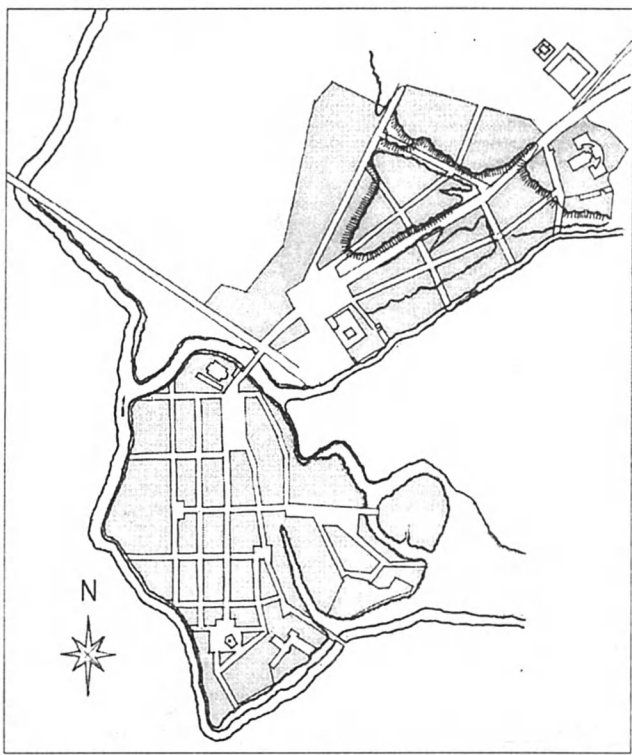
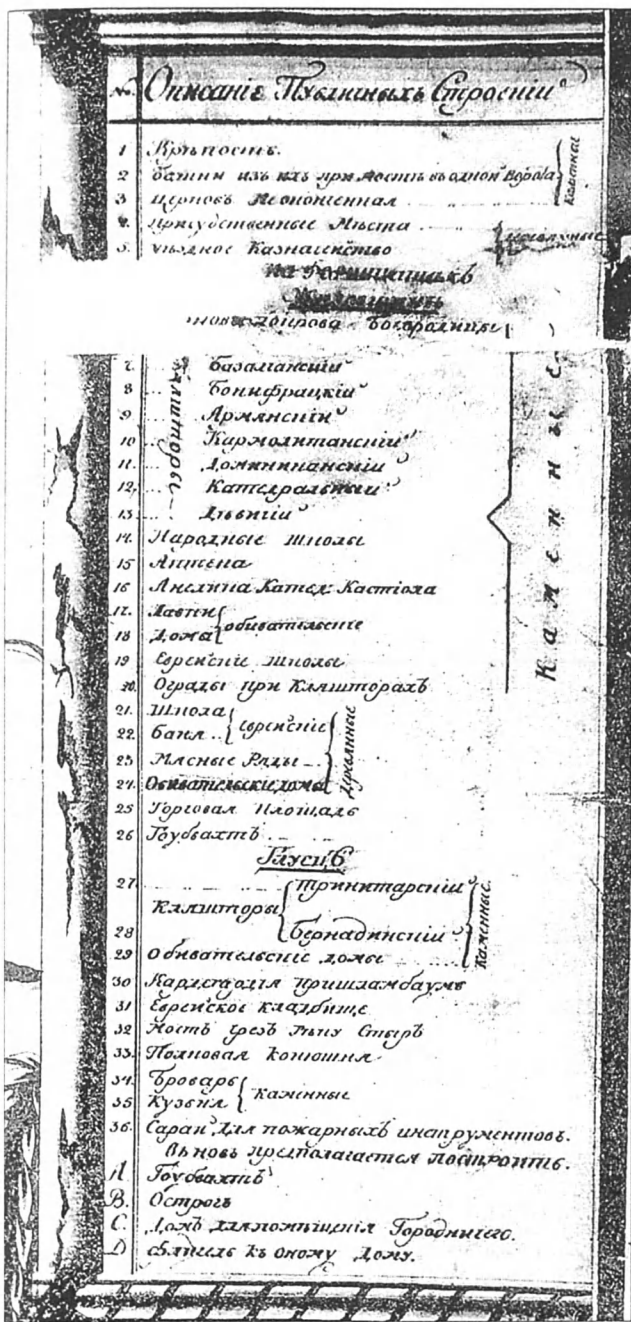

Рис.4. Прорис розпланувальної схеми з плану 1807 року. Кресленик О. Плесої.

практично дублює вищезгаданий документ, включений до губернського атласу, однак має своєрідне графічне оформлення з горизонтальною композицією аркуша (рис. 1). В лівому нижньому куті плану невідомим автором розміщено перелік будівель наступного змісту (збережено мову оригіналу):

1. Костіоль Катедральной кляшторы
2. Кармелитанской
3. Домениканской
4. Бонифрацкой
5. Бернадьинской
6. Тринитарской
7. Базилианской
8. Армянской
9. Девичей
10. Грекороссийская Церковь
11. Начатая церковь
12. Замок в коемъ Королевской Домъ
13. Каменные 3 башни
14. Академія наукъ
15. Аптека
16. Лавки
17. Колокольня и Ангелка
18. Броваръ
19. Кузница
20. Обывательскіе Дома
21. Лавки
22. Обывательскіе Дома
23. Еврейское кладбище
24. Мосты и перевозъ.

Рис 3. «План города Луцка с прожектором». 1807 р. З фондів РДІА. Фрагмент

«імператорський» репрезентативний статус. Слід зауважити також, що до цього атласу додається доволі детальна характеристика економічного та демографічного становища в губернії з цікавими статистичними даними [9].

Деякі плани Луцька зберігаються в складі фонду Технічно-будівельного комітету МВС, в якому, власне, і зосереджувалася переважна більшість планів міст з усієї Російської імперії. Скомплектовані вони за приналежністю до тієї чи іншої губернії. Найстаріший планом Луцька в цьому фонді є документ під назвою «План Волынской губернии города Луцка» [10]. За своїм топографічним змістом він

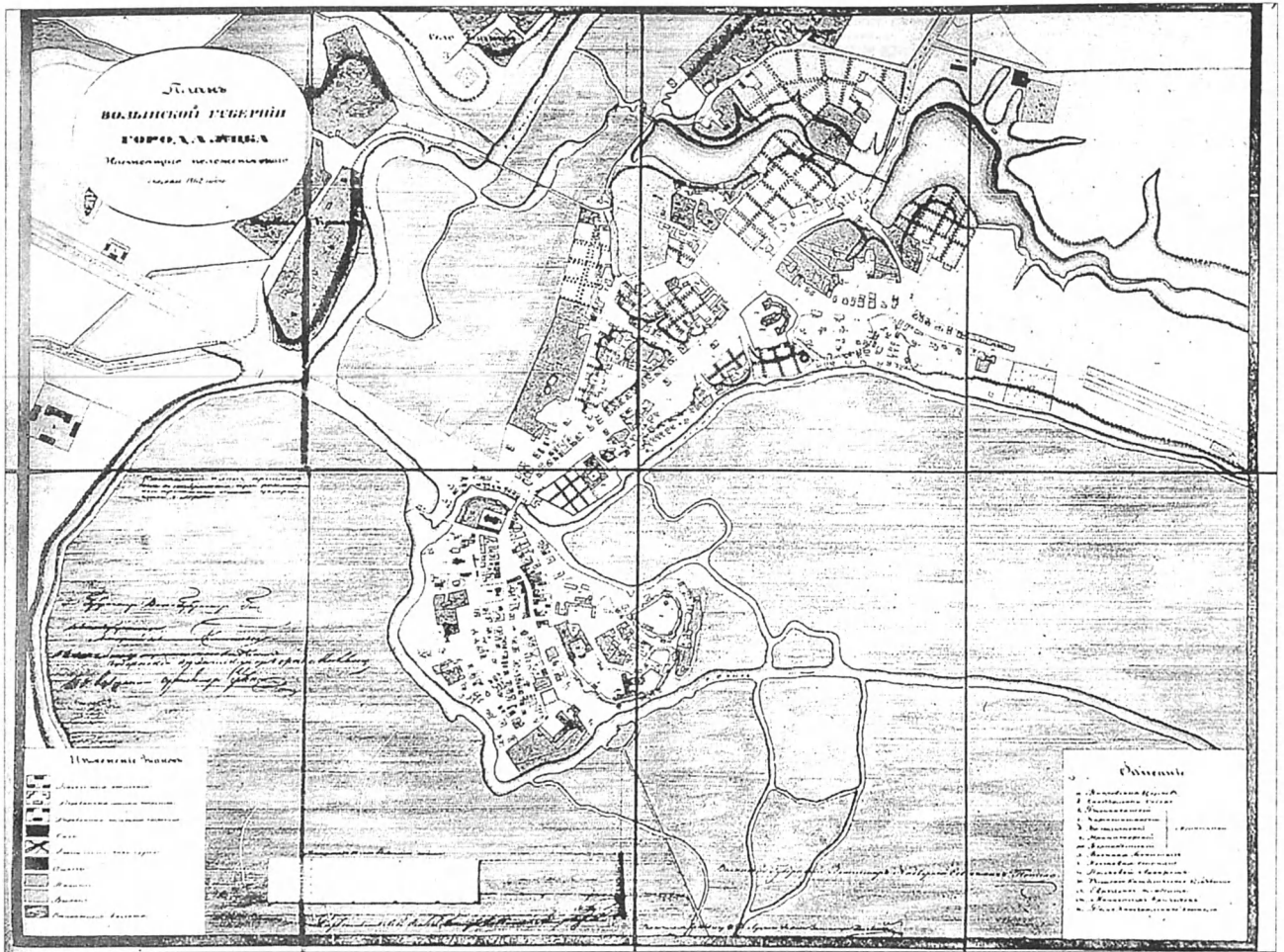

Рис.5. «План Волынской губернии города Луцка настоящего положения оного, съемка 1862 года». З фондів РДА.

В правому нижньому куті автор плану розмістив невелику таблицю з зазначенням кількості мешканців у місті в залежності від їх соціального статусу. Документ не датовано, авторська атрибуція відсутня, права маргіалія плану має фрагментарні втрати. Масштаб, в якому виконано документ, складає 50 сажнів в одному англійському дюймі.

Наступний документ під тією ж назвою «План Волынской губернии города Луцка»[11] (рис.2) з топографічної точки зору є майже ідентичним до попереднього, що свідчить про копіювальний спосіб виконання його топографічної підоснови. План має таку ж горизонтальну композицію зображення. Масштаб аналогічний. Незначні відмінності торкаються лише позначення під'їзної дороги з боку Дубна. Більше відмінностей спостерігаємо в графічному оформленні цього документа, що спричинене іншим почерком виконавця. В поясненнях до плану налічується 23 позиції, котрі і своїм порядком, і, головне, змістом мають суттєві відмінності від переліку, що наведений на попередньому плані. Тому для співставлення видається також доцільним навести і цей перелік:

1. Замокъ съ тремя башнями
2. Церковь неоконченная

	церкви
3.	Соборная Воздвижения Креста Господня
4.	Приходская Покрова Богородицы
	кляшторы
5.	Доми [ни] канской
6.	Девичей
7.	Кармелитанской
8.	Бонифрацкой
9.	Тренитарской
10.	Бернадинской
	костіоли
11.	Катедральной
12.	Армянской
13.	Академія Наукъ
14.	Аптека
15.	Анелика Катедр [альн] аго Кастиола
16.	Лавки
17.	Броваръ
18.	Кузницы
	домы обывательскіе
21.	каменья
20.	деревянные
21.	Лавки деревянные
22.	Жидовская школа деревянная
23.	Мосты и перевозы.

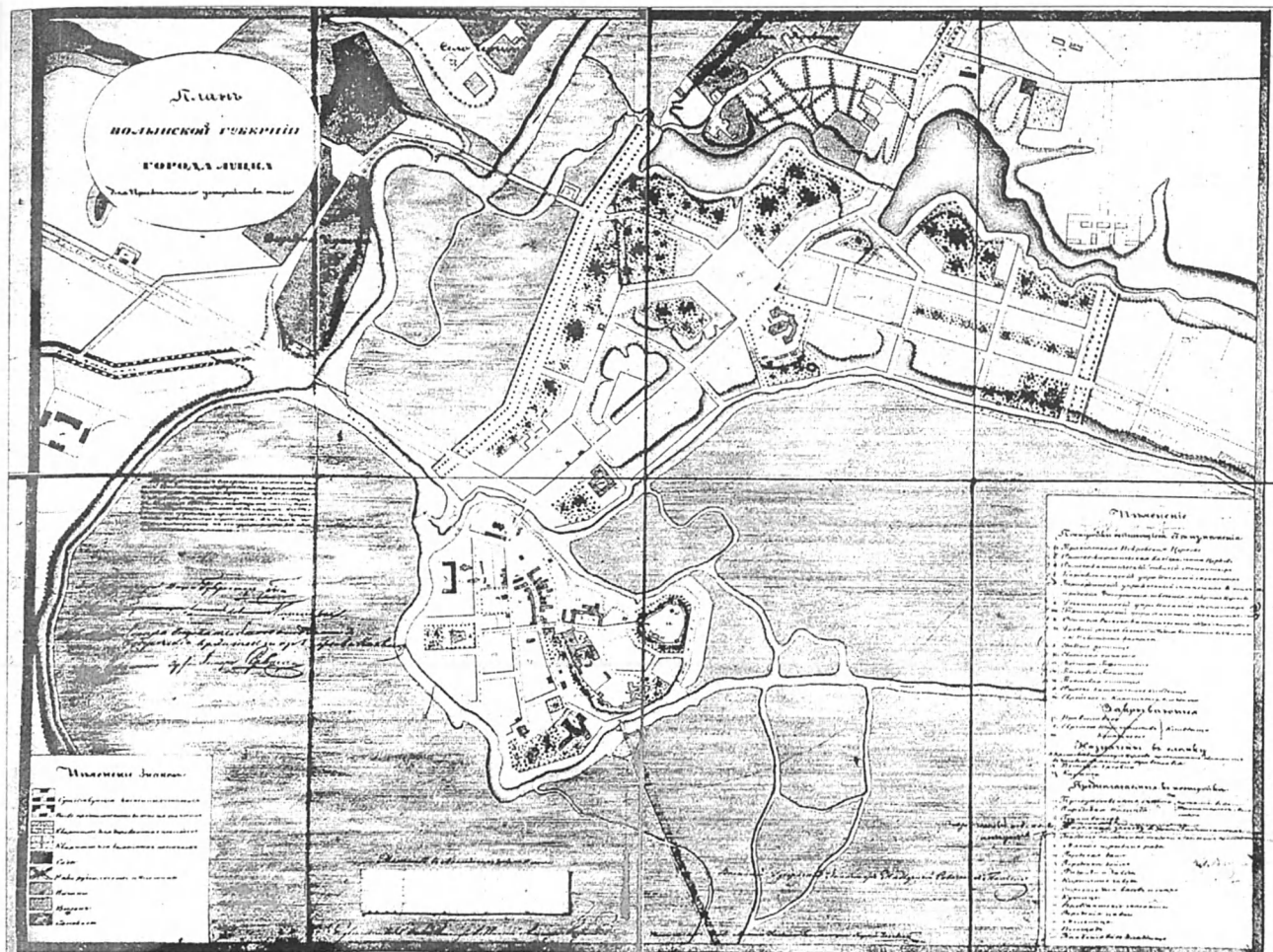

Рис.6. «План Волынской губернии города Луцка для правильного устройства онаго». 1865 р.
З фондів РДІА.

Зовсім інше призначення мав наступний в часі документ під промовистою назвою «План города Луцка с прожектъ. Сочинен 1807 года Декабря ___ дня» [12] (рис. 3). Відсутність в назві точної дати, на нашу думку, може свідчити про незавершеність процедури офіційного розгляду і затвердження цього документу, при створенні якого головною метою була розробка пропозицій по впорядкуванню історично сформованої міської забудови усього міста. Це один з небагатьох старих луцьких планів, на котрому зафіксовано ім'я виконавця – «волинський губернський землемер подпоручик советник Кудрявцев». Особливе призначення документу зумовило більший масштаб зображення (20 саж. в англійському дюймі), більш детальне відтворення окремих споруд і будівель. Збільшилася до сорока і кількість позицій в переліку громадських будівель – перш за все за рахунок запланованих до будівництва нових об'єктів.

Практика розробки таких «регуляційних» планів по відношенню до історично сформованих міст ще раніше набула тотального характеру в «корінній» Росії. Тому цілком закономірно, що царська адміністрація після приєднання Волині та Поділля заходила наводити порядок і в тутешніх губернських та повітових містах. Під порядком міської забудови

розумілися в першу чергу класицистичні, тобто жорсткі регулярні засади містобудівних трансформацій, особливістю яких мали бути ортогональні розпланувальні схеми, прямолінійні вулиці з чітким поділом на першорядні та другорядні, геометризм та ієрархізація міських площ.

Яскравим прикладом такого «накидання» нової схеми на старе розпланування Луцька, котре органічно формувалося протягом століть, і постає цей план 1807 року. Композиційну сутність задуму наочніше розкриває прорис нової розпланувальної концепції з відокремленням її від існуючої підоснови (рис. 4). Однак через таке проектне «насилля» над усталеною забудовою Луцька і, як наслідок, не в останню чергу через відвертий спротив тутешніх мешканців таким руйнівним задумам цей план так і не був затверджений.

Очевидна невдача з першим генеральним планом перебудови Луцька на декілька десятиліть загальмувала розробку нового проектного документу, котрий був би більш реалістичним. Поновлення цієї справи розпочалося в 1862 році зі створенням фіксаційного плану під назвою «План Волынской губернии города Луцка настоящего положения оного, съемка 1862 года» [13] (рис.5). Підписано

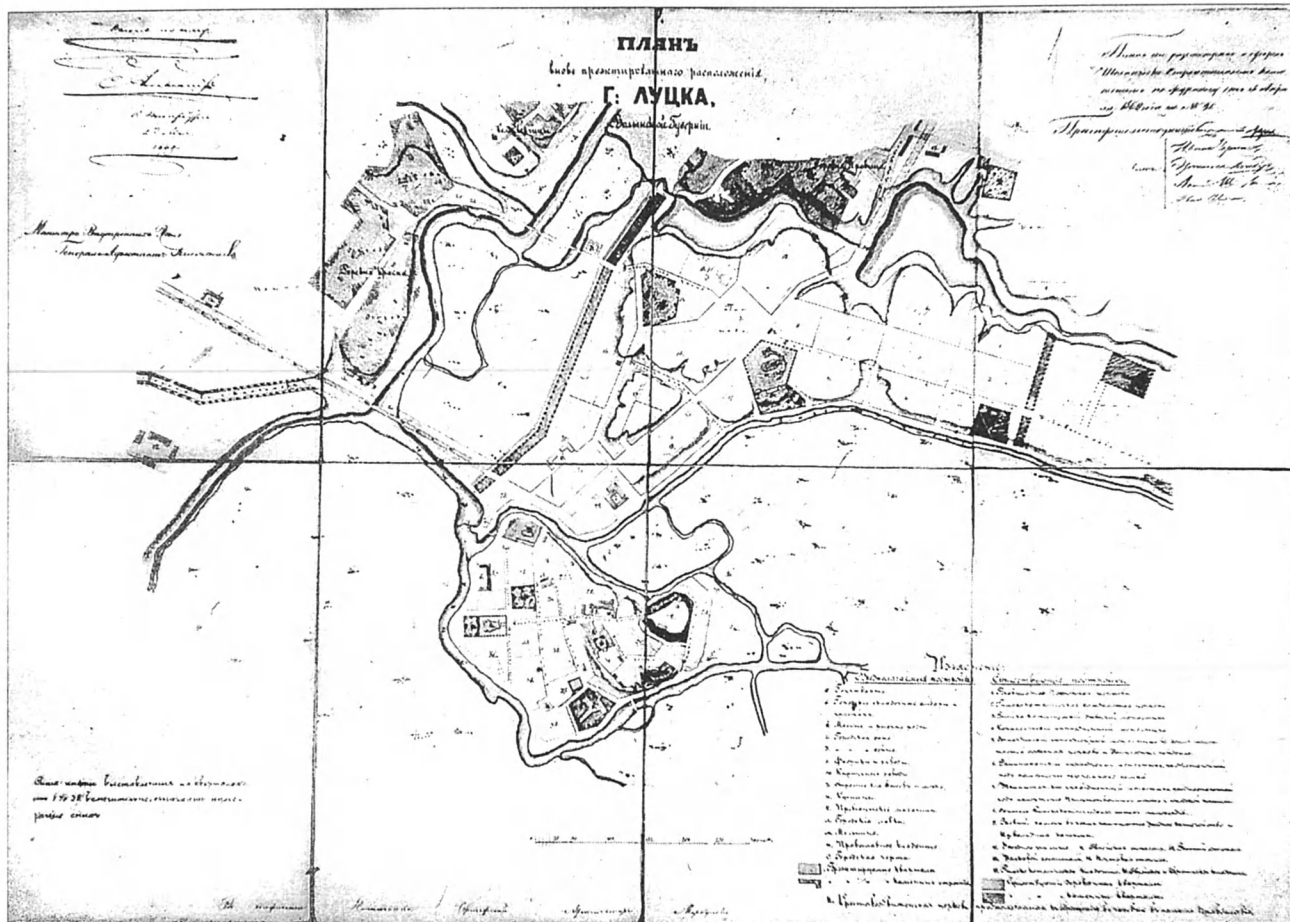

Рис. 7. «План вновь проектированного расположения г. Луцка Волынской губернии», 1869 р. З фондів РДІА.

план волинським губернським землеміром і на-
двірним радником (підпис нерозбірливий), а також
ще декількома чиновниками.

На відміну від попередніх планів план 1862 року
вирізнявся значно більшою точністю та детальні-
стю зйомки і, очевидно, мав відіграти роль підоснови
для подальшого опрацювання нового, більш до-
сконалого генерального плану міста. Позитивною
 рисою цього документу є відсутність надмірної
схематизації, а також більш-менш точне відтвoren-
ня окремих об'єктів в забудові міста, включно з не-
великими житловими будинками, городами, садами
тощо. Слід також зауважити, що на плані вже за-
фіксовано маршрут Київо-Брестського шосе, котре
як і в переважній більшості інших волинських міст
будо прокладене крізь існуючу міську «тканину».

Наступний по хронології план, розроблений, як
бачимо, на основі попереднього, з'явився через три
роки під назвою «План Волынской губернии города
Луцка для правильного устройства онаго» [14]
(рис.6). І хоча у цьому другому варіанті генерально-
го плану міста застосовані все ті ж регулярні засади
впорядкування вуличної мережі, все-таки помітне
намагання більш виважено підійти до існуючих
реалій і уникнути необґрунтованої ліквідації старих
і прокладки нових вулиць, особливо в найстаріших
його зонах – в «нижньому» замку і на західному

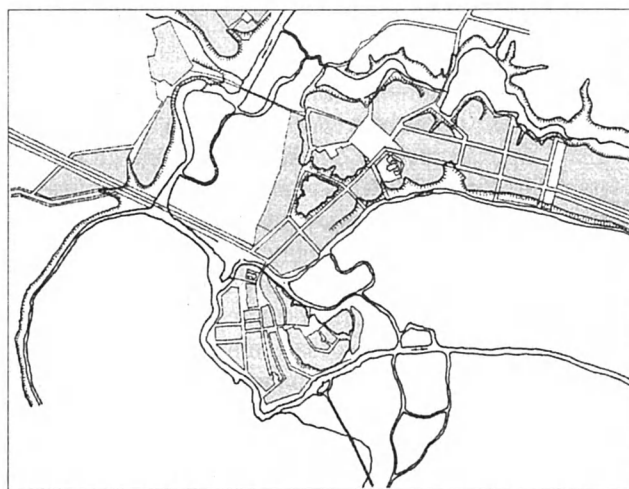

Рис.8. Прорис розпланувальної схеми з плану 1869 р.
Кресленник О. Плоскої.

пригородку. Північна частина міської території за
Глушцем зазнала більш жорсткого врегулювання з
застосуванням ортогонального принципу. Втім це
не видається занадто деструктивним з огляду на
більш дисперсний характер забудови в цій частині
міста. Очевидно, що цей проектний план готу-
вався до подання на підпис імператору, однак за
нез'ясованих обставин він не отримав конфірмації.

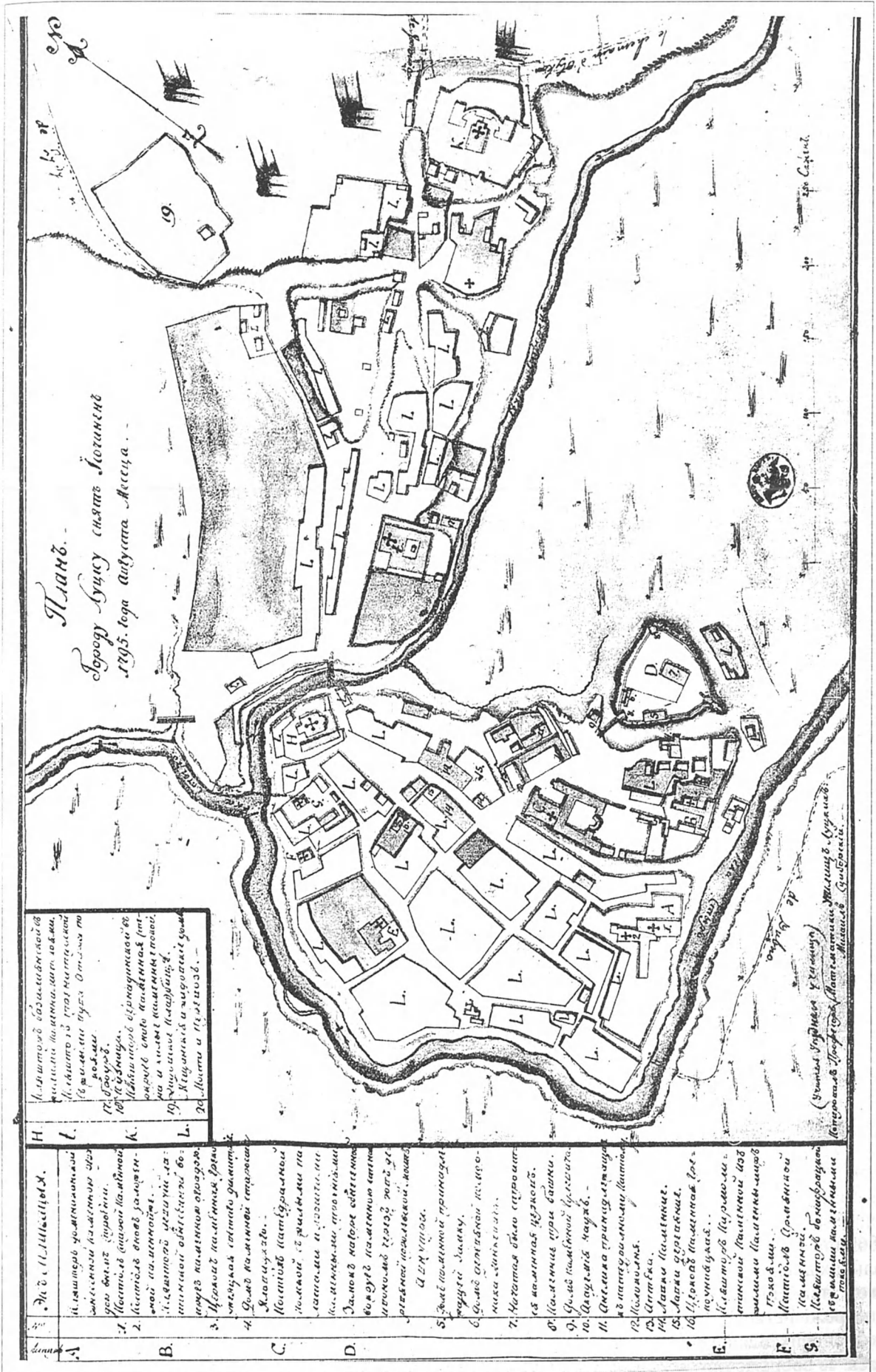

Рис.9. «План городу Луцку. Снят и сочинен 1795 года августа мессца ___ дня». З фондів РДВІА.

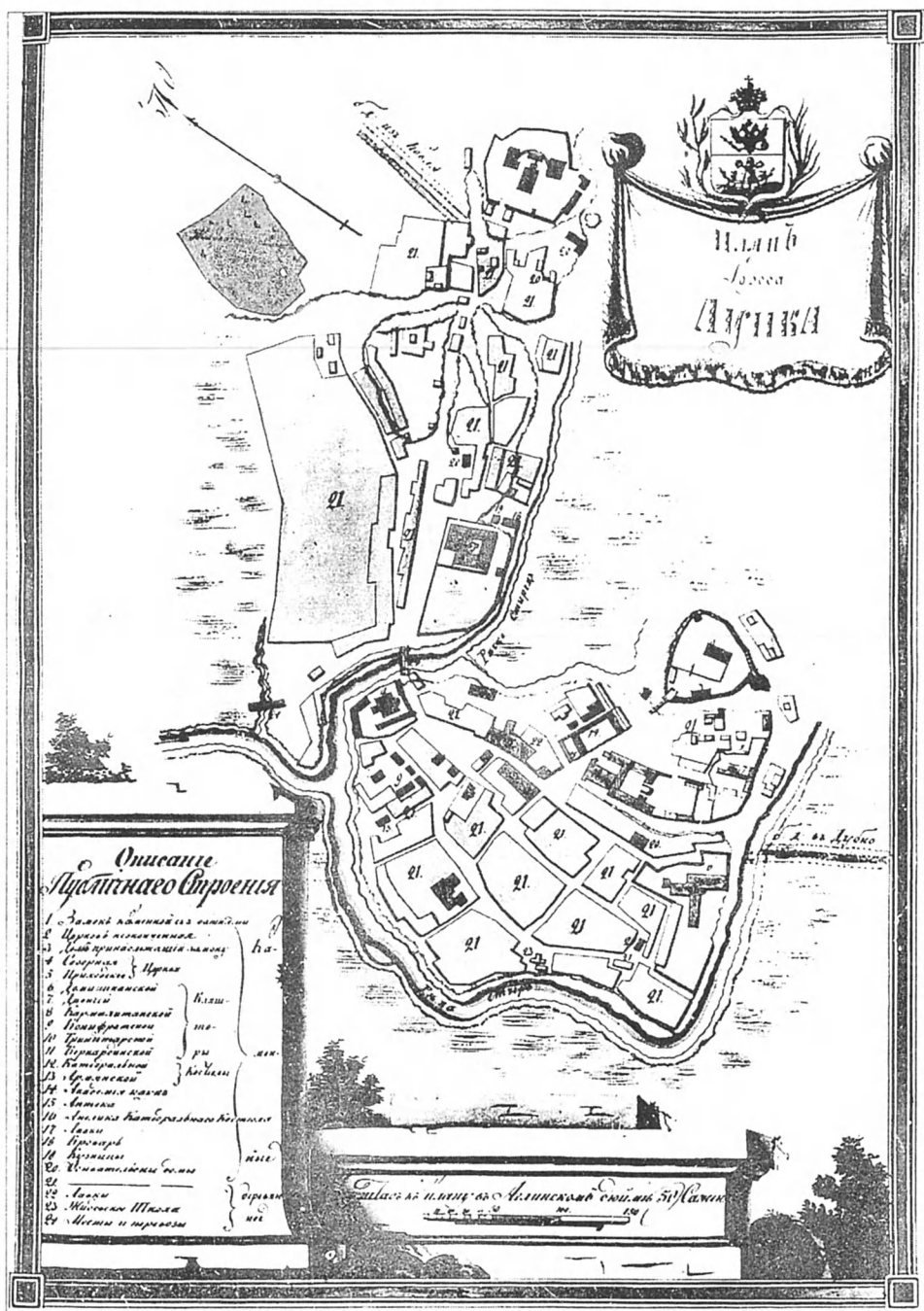

Рис. 10. «План города Луцка». 1798 р. з фондів РДВІА.

Які обставини і зауваження спричинили відхилення документу від 1865 року, можна дещо прояснити, співставивши його з пізнішим планом Луцька під назвою «План вновь проектированнаго расположения г. Луцка Волынской губернии» [15] (рис. 7). Зліва вгорі прочитується імператорська резолюція: «Быть по сему. Александр. С. Петербург, 27 мая 1869 г.». На плані пронумеровано загалом 38 квартальних ділянок. В порівнянні з попереднім документом практично жодних змін проектної вуличної мережі не відбулося. Зміни торкнулися головно озелениених ділянок, кількість яких помітно скоротилася. Із зображення були виключені деякі

приміські території, зменшилася також кількість показаних другорядних споруд (рядової забудови), котрі були відтворені на попередньому плані. Достатньо вдале поєднання старої містобудівної спадщини і природного середовища створили в цілому добрі передумови для пошуку раціонального і доволі виваженого підходу до укладання генплану, а передбачене в ньому трасування зовнішніх доріг і характер розпланування північної зони міста з ринковою площею зберегли своє значення до сьогодні. Про реалістичний характер затвердженого генерального плану Луцька може свідчити

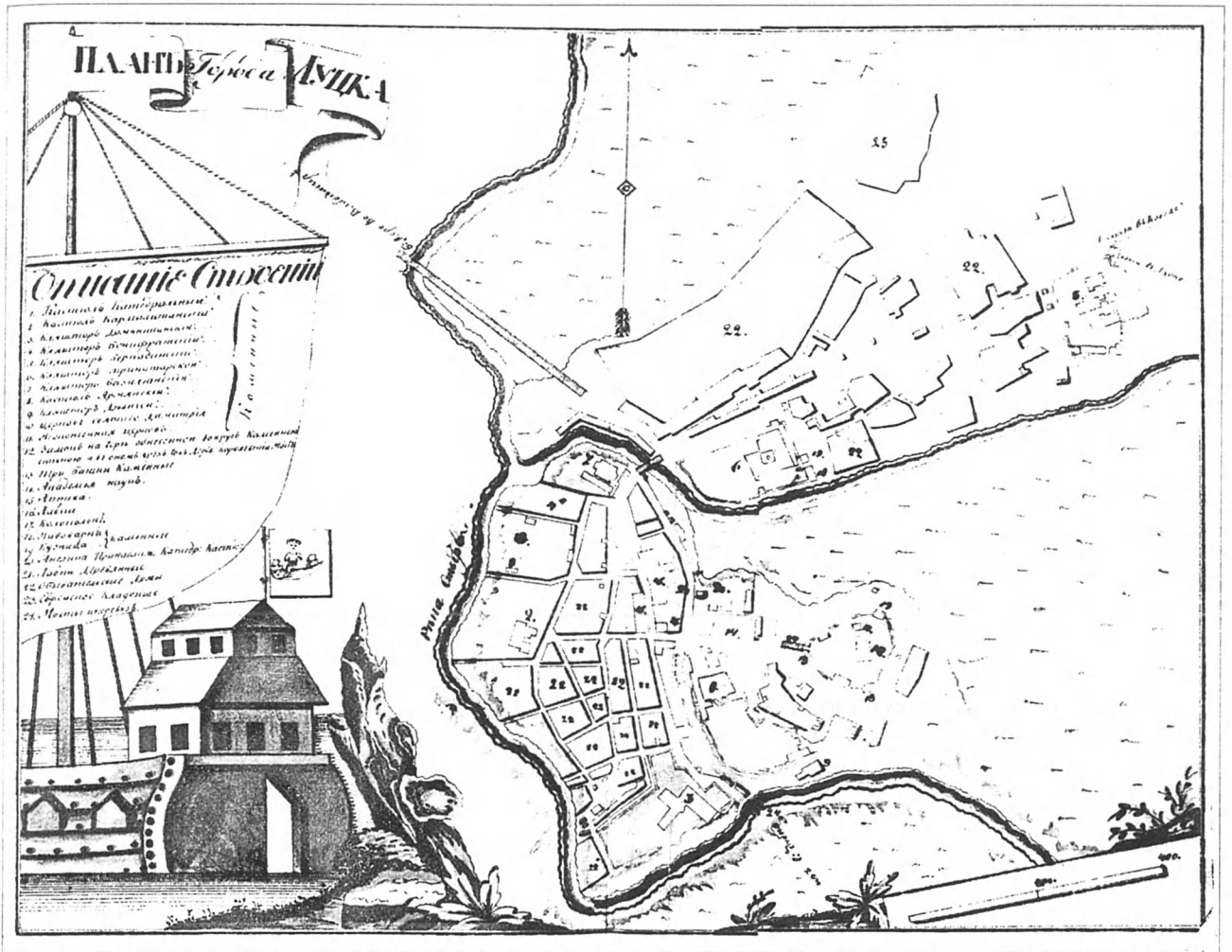

Рис. 11. «План города Луцка». 1810 р. З фондів РДВІА.

графічний прорис його основних топографічних і розпланувальних складових (рис.8).

Дещо скромніше представлені плани міста у збірці РДВІА, хоча саме тут фіксуємо одну з копій найстарішого картографічного документу російської адміністрації під назвою «План городу Луцку снят и сочинен 1795 года августа месяца _____ дня» [16]. Як бачимо, щойно у липні з'явився указ Катерини II щодо укладання планів міст на анексованих територіях, а вже у серпні такий документ щодо Луцька був споряджений. Щоправда, тут маємо справу лише з ретельно виконаною копією, про що свідчить відповідний запис внизу аркуша: «копировал профессор уездного училища, учитель математики училищ луцких Михаил Сциборский». Який документ при цьому слугував оригіналом, на жаль, залишається нез'ясованим. Від усіх пізніших планів міста цей план вирізняється доволі розлогою експлікацією щодо характеристики основних міських споруд. Цікаво, що ця експлікація має подвійну пунктуацію – частково за допомогою латинських літер, частково – за допомогою цифр. Усього ж сукупно зазначено 31 позицію.

Спрощеною копією вищезгаданого плану є «Планъ города Луцка» [17], котрий в архівному каталозі датовано 1798 роком (рис.10), хоча на самому документі датування відсутнє. Оформлення плану має вертикальну орієнтацію, тут повністю повторено вуличну мережу і будівельну інфраструктуру відповідно до плану 1795 року. Втім деякі відмінності прослідковуються, зокрема змінено розташування містка через Стир з південного напрямку, зафіксовано новий під'їзд до міста з півночі поблизу бернардинського кляштору.

В 1810 році було споряджено новий атлас Волинської губернії, в якому поряд з іншими містами вміщено черговий «План города Луцка» [18] (рис. 11). Ця версія вирізняється своєрідним оформленням з використанням архітектурного сюжету. І хоча в окремих частинах міста у трасуванні доріг помітні локальні зміни, в цілому очевидно, що укладач покладався головним чином на попередні картографічні документи.

В збірці РДВІА, звісно, відклалася низка картографічних документів, пов'язаних з планами нової російської адміністрації щодо фортифікаційного облаштування навколо Луцька. В цьому сенсі

представляє інтерес проект оборонних укріплень навколо міста під назвою «План г. Луцка с означенним вновь проектируемой крепости» [19] (підпис: «инженер-генерал Сухтелен... чертил порутчик Гартинг»), суттю якого було спорудження навколо міста системи бастионних укріплень, що мала охопити старе місто з усіх сторін. Втім, подібна інтеграція міської структури з зовнішніми фортифікаціями вже не відповідала новим трендам військової науки і, як наслідок, залишилася нереалізованою.

Ще один документ того часу під назвою «План Волинской губернии г. Луцка с окружными селениями» [20] стосувався більш широкої округи навколо міста.

Фіксаційні плани міста, укладені в кінці XVIII – на початку XIX ст. іноді використовувалися для запланованої локалізації новобудов на армійські потреби. Один з таких планів [21] фіксує проект будівництва військового шпиталю 2-го класу на лівому березі Стиру, (затверджений 4 грудня 1837 р.), – на території, яка раніше не належала місту. На ще одному плані, датованому 23 вересня 1839 року, локалізацію шпиталю змінено та показано фрагмент стіни околиного замку, що з'єднувала кляштор бригіток і католицьку катедру, з зауваженням, що цю стіну та башти пропонується розібрати «для употребления годного материала на здание госпиталя» [22]. Документ, укладений архітектором Фарафонкіним 15 листопада 1848 року, фіксує частину міського плану з детальним відтворенням усього комплекс шпитальних споруд [23].

«План части гор. Луцка с показанием зданий упраздненных римско-католических монастырей, предполагаемых к занятию под воинские помещения» [24] засвідчує намір використання для цих цілей комплексу побернардинського монастиря. Для цього було здійснено обміри монастирських будівель якимось А. Реньке [25]. Біля нього вже було

сформовано простору квадратну площу, на західній стороні якої позначено поштову станцію. Тим же укладачем був споряджений «Чертеж местности упраздненного луцкого тринитарского монастыря с землею и строениями к оному монастырю принадлежащими. Составлен 1 января 1852 года» [26]. В тому ж році потринитарські приміщення були розписані під різні служби військового лазарету [27]. Не оминули аналогічної долі і комплекси ліквідованих боніфратського [28] та домініканського [29] монастирів з землею.

Окремий інтерес з точки зору реалізації оборонної стратегії навколо Луцька складає документ під назвою «По г. Луцку генеральный план с показанием произведенных работ в 1887 г. по подготовке в его окрестностях оборонительной позиции» [30]. На плані зафіксовані чотири опорних пункти на захід від міста: північніше та південніше села Великий Омеляник, біля села Полонка та біля с. Боратин [31].

Особливість комплектування фондів двох вищезгаданих архівів – це головним чином доба імператорської Росії, тобто XVIII – початок XX ст. Власне, саме тоді сформувалися і картографічні документи по містам, що входили до складу величезної імперії. Ці два архіви поза конкуренцією і в сенсі кількості, і в сенсі інформативності наявних першоджерел стосовно урбаністичної картографії України, а відтак ще довго залишатимуться незамінним джерелом історико-архітектурних досліджень. Окремі рукописні плани Луцька трапляються і в інших збірках Петербурга та Москви (наприклад: Російський державний архів давніх актів, Російська національна бібліотека, Російська державна бібліотека та ін.), однак переважно це документи-репліки вторинного змісту і тому можемо залишити їх без уваги.

ДЖЕРЕЛА

1. Відзначимо лише окремі загальноісторичні та історико-архітектурні праці в хронологічній послідовності: Сендульский А. Город Луцк // Волинские епархиальные ведомости, 1873, № 23–24; Stecki T. Łuck starożytny i dzisiejszy. Monografia historyczna. – Kraków, 1876. – 232 s.; Орда Л. Краткий исторический очерк города Луцка и памятники старины, поныне в нем сохранившиеся. – Луцк, 1897. – 21 с.; Лукомский Г. К. Луцкий замок. – Пг., 1917. – 15 с.; Wojnicz A. Łuck na Wołyniu. Opis historyczno-fiszjograficzny. – Łuck, 1922. – 96 s.; Дублянський А. Луцьк: історичний нарис. – Луцьк, 1934. – 32 с.; Kossowski J. Łuck // Kalendarz Ziemi Wschodnich. 1935. – Warszawa, 1935; Łuck. Praca zbiorowa // Ziemia. Rocznik XXVII. Rok 1937, № 11–12; Маслов Л. Архітектура старого Луцьку. – Львів, 1939. – 52 с.; Колосок Б. В. Градостроительное наследие Луцка // Строительство и архитектура,

- 1981, № 7, с. 5–7; Колосок Б. В. Укрепления Луцка и предместий // Памятники архитектуры Украины. – К., 1986. – С. 228–238; Колосок Б. В., Метельницький Р. Г. Луцьк. Архітектурно-історичний нарис. – К., 1990. – 192 с.; Колосок Б. Історіографія укріплень Луцька // Архітектура спадщина України. Вип. 3, Ч. 1: Питання історіографії та джерелознавства. – К., 1996. – С. 36–60; Троневиц П. О. Луцький замок. – Луцьк, 2003. – 198 с.; Ричков П. А. Луцьк в контексті містобудівної культури України // Минувле і сучасне Волині та Полісся: Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Наук. зб. Вип. 26. – Луцьк, 2007. – С. 15–17; Mykhaylyshyn O. Town-planning development of Lutsk and Rivne in Volyn region in 1920–30th from the garden city to the functional city // Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych. – Lublin, 2008. – T. IVb. – S. 126–136; Ричков П. Плани Луцька в фондах Російського дер-

- жавного історичного архіву // 36. наук. праць «Старий Луцьк». – Вип. 5. – Луцьк, 2009. – С. 171–186; Михайлишин О. Архітектура і містобудування Західної Волині. – Рівне: ПП ДМ, 2013. – 352 с.; та ін.
2. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. – Łuck, 1929. – S.102.
 3. Колосок Б. В. Градостроительное наследие Луцка (развитие древнего города и проблемы преемственности). Автореф. дисс. ... канд. архитектуры. – М.1981. – 27 с.
 4. Рычков П. А. Градостроительное искусство Западной Украины XV.– XIX веков. Автореф. дисс. ... докт. архитектуры. – М.. 1993. – 64 с., Потапчук І. В. Природно-ландшафтні фактори архітектурно-просторової еволюції історичних міст Волині. – Автореф. дис. ... канд. архітектури. – Львів, 2008. – 28 с.; Михайлишин О. Л. Розвиток архітектури міжвоєнної Волині в умовах соціокультурних трансформацій ХХ століття. Автореф. дисс. ... докт. архітектури. – Львів, 2014. – 64 с.; та ін.
 5. Яскравим прикладом такого приватного картографічного замовлення є фрагментарний фіксаційний план Рівного, виконаний архітектором Я. Я. Бургіньйоном в 1797 році для власників міста князівської родини Любомирських. Див.: Ричков П. Давня картографія Рівного XVIII–XIX ст. // АСВ. 36. наук. праць. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – С. 57–79; Rychkov P. Zespół pałacowo-ogrodowy Lubomirskich w Równem w świetle małoźnanego dzieła Jana Jacuba Bourguignona // Biuletyn Historji Sztuki: Kwartalnik wydawany przez Instytut Historji Sztuki Polskiej Akademii Nauk. – 2010, nr.3. – S.335–349; Rychkov P. Dawna kartografia miasta Równego XVIII–XIX wieków // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. Teoria i historia. – Warszawa. – 2011. – №1. – S. 3–26.
 6. Ричков П. Джерела Російського державного військово-історичного архіву до історії містобудування у Правобережній Україні // Архіви України – 1992. – № 5/6. – С. 52–61;
 7. РДІА, ф.1350 («Межевой департамент Сената»), оп. 312, сп.9. «Атлас Волинской губернии», ар.34, план міста Луцька, к. XVIII ст. На жаль цей документ виявився неприступним для копіювання.
 8. РДІА, ф.1329 («Техническо-строительный комитет МВД»), оп.1, сп.178, а.492 і зв., а. 493 і зв. Указ Катерина Другої Сенату від 5 липня 1795 року про утворення губерній Волинської з тринадцяти, а Подільської з 12 повітів.
 9. РДІА, ф.1350, оп.312, сп.62–73. Економічні примітки до Атласу Волинської губернії по повітам. Подано відомості про географічне розташування, природні умови міст і повітів, тощо.
 10. РДІА, ф. 1293, оп.166 Вол., сп.43, а.1.
 11. РДІА, ф. 1293, оп.166 Вол., сп.44, а.1.
 12. РДІА, ф. 1293, оп.166 Вол., сп.45, а.1.
 13. РДІА, ф. 1293, оп.166 Вол., сп.46, а.1.
 14. РДІА, ф. 1293, оп.166 Вол., сп.47, а.1. В архівному каталозі план датовано 1865 роком.
 15. РДІА, ф. 1293, оп.166 Вол., сп.48, а.1.
 16. РДВІА, ф. ВУА, сп. 22130. а.1.
 17. РДВІА, ф. ВУА, сп.22528, ч.5, а.79.
 18. РДВІА, ф. ВУА, сп.21551. ф.47/48.
 19. РДВІА, ф. 349 («Главное инженерное управление»), оп.19, сп.1399.
 20. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1400.
 21. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1401.
 22. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1406.
 23. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1409.
 24. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1422.
 25. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1423, «Чертеж местности Луцкого заштатного бернардинского монастыря с землею и строениями к оному монастырю принадлежащими. Составлен 1 янв. 1852 года».
 26. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1428.
 27. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1429.
 28. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1434, «Чертеж местности упраздненного Луцкого бонифратского монастыря с землями и строениями к оному монастырю принадлежащими».
 29. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1449, «Генеральный план общего расположения упраздненного доминиканского монастыря в г. Луцке».
 30. РДВІА, ф. 349, оп.19, сп.1518.
 31. Див. також: Ющенко М. Укріплення Волинської губернії в системі оборони південно-західних кордонів Російської імперії кінця XIX ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Вип.30. – Луцьк, 2009. – С.127–133.

Два найбільші історичні архіви Росії (Російський державний історичний архів у Петербурзі і Російський державний військово-історичний архів у Москві) мають багаті збірки картографічних першоджерел. Серед них представлені фіксаційні та проектні плани Луцька – одного з найдавніших міст Волині. Стаття має на меті охарактеризувати наявні плани, визначити особливості їх походження, змісту та графічного оформлення.

Two largest historical archives of Russia – Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv in Petersburg (Russian State Historical Archive) and Rossiiskii gosudarstvennyi voenno-istoricheskii arkhiv in Moscow (Russian State Military History Archive) – have the rich collections of original cartographic sources. Among them are both fixing and projecting plans of Lutsk, which is one of the oldest cities of Volhynia. The article has for an object to describe such town-plans, to define the features of their origin, content and graphic presentation.